



En omfattende jernproduksjon gjennom flere hundre år krevde store mengder kull til drift av ovnene. Rester av kullgroper er vanlige kulturminner i skog. Imsroa, Hedmark. Foto: John Y. Larsson, © Skog og landskap

Kulturminner i skog

Kulturminner er alle slags spor etter menneskelig aktivitet gjennom tidene. Det omfatter blant annet dyrkingsspor, fangstgroper, forhistoriske graver, veger og vegfar, spor etter jernutvinning, kullproduksjon og tjærebrenning, spor etter nyere tids skogbruk, samt tro, tradisjon og stedsnavn. Kun en brøkdel av kulturminnene i skog er kjent og registrert. Nye metoder, slik som flybåren laserskanning, vil kunne effektivisere registreringen av kulturminner i skog og redusere antallet kulturminner som blir skadet av skogbruksaktivitet.

Stein Tomter, Skog og landskap og Ole Risbøl, Norsk institutt for kulturminneforskning

Bakgrunn

Skogen innehar mange kulturminneelementer av religiøst, estetisk og historisk opphav som har verdi både for samfunnet og enkeltpersoner. Slike verdier er konkretisert i spesielle lokaliteter, som i økende grad identifiseres, registreres og vernes.

Kulturminner er alle spor etter menneskelig aktivitet gjennom tidene. Sporene er mer

eller mindre synlige i dagens landskap, og noen kulturminner, slik som tro, tradisjoner og kunnskap om historiske hendelser knyttet til konkrete lokaliteter, er kanskje ikke representert ved fysiske spor i det hele tatt. Mer håndfaste kulturminner er de som ligger som jordfaste, fysiske spor i landskapet, i form av for eksempel bygninger, tufter, gravminner, vegfar og ulike dyrkingsspor og løse gjenstander.

Alle kulturminner fra før reformasjonen i 1537 er automatisk fredet, uavhengig av om de er kjent eller ikke. Automatisk fredet er også samiske kulturminner eldre enn 100 år, og stående byggverk fra perioden 1537–1649. I tillegg gjelder særlige bestemmelser for skipsfunn og løse kulturminner, herunder mynter. Kulturminner fra nyere tid og kulturmiljøer kan fredes ved særskilt vedtak.

Aktiviteter i skog, både de som har tilknytning til skogbruk og andre, kan forårsake tap av eller skade på kulturminner. Hvordan slike skogaktiviteter påvirker kulturminner bør derfor ses i sammenheng med bærekraftbegrepet.

Status, utvikling og forklaring

Kun en brøkdel av kulturminnene i skog og annen utmark er kjent og registrert (Follum 2010). Det er derfor umulig å si hvor mange kulturminner som finnes. De som iverksetter tiltak i skog og utmark må derfor være forberedt på å kunne komme i kontakt med uregistrerte kulturminner.

Det er mange ulike spor etter menneskelig aktivitet i skog, og særlig er det mange kulturminner knyttet til utnyttelse av naturressurser. Over store deler av Østlandet og Midt-Norge er det mange kulturminner knyttet til utvinning av jern, etterlevninger av en omfattende jernproduksjon gjennom mesteparten av jernalder og middelalder. Sporene etter jernutvinningen vises ofte som synlige slagghauger og tilhørende kullgroper liggende i området rundt. Trolig er dette den best dokumenterte av de mange forhistoriske aktiviteter i utmark (Risbøl 2006).

Et eksempel på hva som kan finnes i forbindelse med et større arkeologisk registreringsprosjekt er etableringen av nytt militært skyte- og øvelsesfelt i Åmot kommune i Østerdalen i Hedmark. Fra 1999 til 2003 ble cirka 230 kvadratkilometer gjennomgått av arkeologer (Risbøl 2006). Det ble gjort rundt 3000 registreringer innenfor tiltaksområdet, hvorav to tredjedeler var så gamle at de er automatisk fredet i henhold til Lov om kulturminner, og av disse var 85 prosent forbundet med jernproduksjon i perioden cirka 950–1300 e. Kr. Før Forsvaret satte i gang med å planlegge nytt øvelsesområde, var det bare registrert rundt 80 kulturminner i Åmot kommune. Etter registreringene økte antallet til 5327



(Follum 2010). Til sammenligning inneholder Askeladden, den offisielle databasen over alle fredede kulturminner og kulturmiljøer i Norge, cirka 300 000 registreringer.

I henhold til Lov om kulturminner er det forbudt å «...sette i gang tiltak som er egnet til å skade, ødelegge, grave ut, flytte, forandre, tildekke, skjule eller på annen måte utilbørlig skjemme automatisk fredet kulturminne eller framkalle fare for at det skal skje.» I Åmot kommune ble det observert skader på 16 prosent av de 1849 kulturminnene relatert til tidligere tiders jernproduksjon, fordelt på 275 kullgroper og 28 jernvinneanlegg (Risbøl 2006). Vegbygging ble estimert å være årsak til 15 prosent av skadene, kjørespor til 42 prosent, markberedning til 28 prosent, grøfting til 2 prosent og andre årsaker til 13 prosent av skadene.

Mange gårder hadde egen smie. Det var stadig behov for å reparere og lage deler til redskaper. Vestre Slidre, Oppland. Foto: Kari Stensgaard, © Skog og landskap

Myndighetene har som miljømål å redusere tapet av kulturminner, og det har blitt iverksatt miljøovervåking i 16 utvalgte kommuner, som skal undersøkes hvert 5. år. Av totalt 7226 kulturminner i disse 16 kommunene, var 14 prosent tapt eller skadet i løpet av en 20-årsperiode. Jordbruk var skyld i cirka 40 prosent av tilfellene, i samme størrelsesorden lå byggevirksomhet og vegbygging, mens skogbruk representerte 5 prosent av tap eller skader (Follum 2010). Tallene bygger på kjente registrerte kulturminner og må ses i lys av den store forskjellen det er mellom kulturminner i innmarksområder, som er relativt godt registrert, og kulturminner i skog og andre utmarksområder, der oversikten er svært mangelfull.

Skogbrukstiltak bør ha som utgangspunkt å la alle kulturminner forbli urørt. I enkelte områder kan det imidlertid finnes et så stort antall kulturminner av samme type, slik som rydningsrøyser, kullgroper og kullmilebunner, at kulturminnetettheten er så stor at det blir vanskelig å gjennomføre en rasjonell skogskjøtsel og drift av skogen. Hvis så er tilfelle, og hensynene blir uforholdsmessig belastende, er det, under visse forutsetninger en mulighet for å løse dette ved at kulturminne-

forvaltningen gir tilatelse til å berøre eller fjerne noen av kulturminnene.

Kun en brøkdel av kulturminnene i skog, og annen utmark, er kjent og registrert.

Det er en målsetting at kulturminneregistreringer bør inngå i skogbruksplanleggingen. I dag er dette ikke noe absolutt krav, men dersom en lokalt ser behov for dette, og gjennomfører en slik registrering, vil kostnadene inngå i grunnlaget for beregning av tilskudd. Nye metoder, slik som flybåren laserskanning har gitt nye muligheter for å effektivisere registreringene av kulturminner i skog (Risbøl 2012).

Referanser

Follum, J.-R. 2010. Kulturminner og landbruk. Skogbrukets Kursinstitutt.

Risbøl, O. 2006. Bevaring og forvaltning av kulturminner i skog. I: Egenberg, I.M. Skar, B. og Swensen, G. (red.): Kultur - Minner og Miljøer. Strategiske instituttprogrammer 2001-2005. NIKU Tema 18. s. 211-221.

Risbøl, O. 2012. Kulturminner i skog – bruk av flybåren laserskanning som grunnlag for bærekraftig forvaltning. I: Sætren, A., Fløisand, I., G. Swensen og Skar, B. (red.): Kulturarv, kulturminner og kulturmiljøer. Strategiske instituttprogrammer 2006-2010. NIKU Tema 39. s. 100-104.



Over. Kjerraten i Åsa var i drift i 50 år, først på 1800-tallet. Den fraktet tømmer 400 høydemeter fra Steinsfjorden opp til Storflåtan for fløting videre ned til sagbruk i Lysakerelva. Bildet viser kjerrathus nr. 5 som er restaurert. Ringerike, Buskerud. Foto: John Y. Larsson, © Skog og landskap

Siden. Sirkler med reiste steiner blir kalt dommeringer eller tingsteder på grunn av den usikre opprinnelsen. Det har blitt funnet gravmateriale i flere slike dommeringer og man antar at de fleste er gravsteder. I Norge har man funnet noen få dommeringer som er formet som skip. Råde, Østfold. Foto: Kari Stensgaard, © Skog og landskap